

Higher educational establishments as institutions for ensuring the right to higher education in the context of European integration of Ukraine

Вищі навчальні заклади як інститути забезпечення права на вищу освіту в контексті європейської інтеграції України

M.O. Tymoshenko

Key words:

realization of the right to education, right to higher education, higher educational establishments.

Ключові слова:

реалізація права на освіту, право на вищу освіту, вищі навчальні заклади.

У зарубіжній літературі визнається, що право на освіту є ключовим інструментом, який допомагає реалізувати інші конституційні права, «ядром» прав людини¹. Відтак простежується чіткий соціально-правовий зв'язок між реалізацією права на освіту, зокрема вищу, і належною реалізацією цілого комплексу інших конституційних прав людини й громадянина.

О.Ф. Мельничук вважає: «Між правом на освіту та іншими конституційними правами існує тісна взаємодія, яка виражається в їх взаємообумовленості, гарантуванні одним правом іншого. Зазвичай цей взаємозв'язок настільки сильний, що іноді не можна надати перевагу одному з прав, визначаючи рівень виконання гарантійної місії щодо іншого»². Без реалізації цього права неможливим є користування іншими конституційними правами³. Так, наприклад, реалізація права на вищу освіту тісно пов'язана з реалізацією інших конституційних (особистих, політичних, соціальних і культурних) прав особи, зокрема таких: права на гідне життя (права на гідний життєвий рівень), права на працю, права на відпочинок, права на свободу літературної, художньої, наукової й технічної творчості, права на об'єкти інтелектуальної власності, права на участь в управлінні державними справами, права на інформацію, права на безпечне для життя та здоров'я довкілля тощо.

Здійснення багатьох із таких прав було б неефективним без реалізації права на освіту⁴. Поза цим правом складно скористатись правом на користування результатами наукового прогресу та правом на вибір роботи⁵. Адже в багатьох випадках наявність цензу вищої освіти є необхідною передумовою для заняття особою багатьох соціально значимих посад і соціальних ролей у сучасному суспільстві: від посад суддів, прокурорів, адвокатів, нотаріусів, державних службовців до посад службовців органів місцевого самоврядування тощо⁶.

Зрештою, саме набуття особою вищої освіти є додатковим чинником формування осмисленої життєвої позиції, належного рівня поінформованості про перебіг суспільних процесів, що уможливорює підви-

¹ Мельничук О.Ф. Конституційно-правове забезпечення права на освіту в Україні в контексті європейського досвіду: дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право»; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. К., 2015. С. 130.

² Мельничук О.Ф. Конституційно-правове забезпечення права на освіту в Україні в контексті європейського досвіду: дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право»; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. К., 2015. С. 130.

³ Алексеева С.Ю. Право на образование в системе основных социально-экономических прав и свобод человека и гражданина. Современное право. 2007. № 7. С. 74–81.

⁴ Мельничук О.Ф. Конституційно-правове забезпечення права на освіту в Україні в контексті європейського досвіду: дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право»; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. К., 2015. С. 162.

⁵ Петросян Т.Э. Конституционное право на образование. М.: Ин-т государственно-конфессиональных отношений и права, 2014. С. 22.

⁶ Боняк В.О. Конституційне право людини і громадянина на освіту та його забезпечення в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. К., 2005. С. 74.

щений рівень її адаптації в складних чи несприятливих соціально-економічних умовах, сприяє активній творчій поведінці.

У контексті дослідження варто звернути увагу на таку сторону реалізації права на освіту, яка пов'язана з обов'язком держави створити відповідну інституційну систему органів управління та систему вищих навчальних закладів. При цьому держава використовує важелі як прямого впливу (створення системи законодавства, формування мережі органів державного управління), так і опосередкованого впливу (політика ліцензування, акредитації, нострифікації тощо).

Оскільки вища освіта, безперечно, є основним інструментом творення й примноження людського капіталу⁷, держава має гарантувати реалізацію цього права, а тому поряд із розвитком освітнього законодавства, удосконаленням системи державного регулювання в цій сфері суспільних відносин на державу покладається також обов'язок вивчення ринку праці та розміщення державного замовлення на освітні послуги, що зумовлює формування мережі навчальних закладів, здатних задовольнити потреби ринку праці. Зрозуміло, що держава має враховувати оперативність приватного капіталу, спроможного швидше реагувати на динаміку робочих місць, забезпечувати поєднання державних, комунальних і приватних вищих навчальних закладів (далі – ВНЗ), які готові надати як економіці, так і духовно-культурній сфері та системі державного управління достатню кількість кваліфікованих кадрів.

Маємо зазначити, що в Україні існує досить розвинена й розгалужена мережа вищих навчальних закладів (див. рис. 1), однак загальна кількість їх зменшується, що загалом є позитивним явищем, оскільки за останні десятиріччя було відкрито багато навчальних закладів із назвами «університет» або «інститут», проте за кадровою та матеріально-технічною базою багато з них не відповідали вимогам такого рівня навчальних закладів.

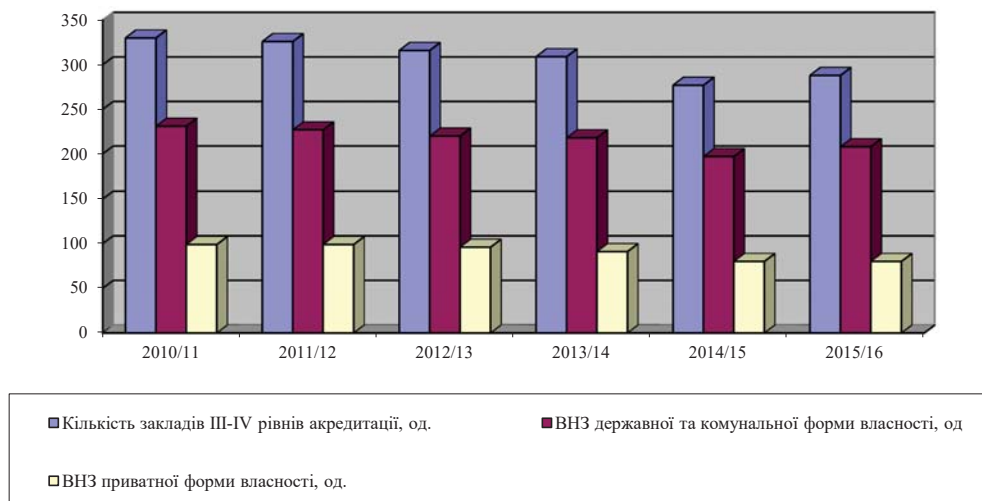

Рисунок 1. Зміна кількості вищих навчальних закладів України за формами власності за 2010–2016 рр. [3]

Як бачимо з даних рисунку 1, за досліджуваній період невпинно зменшувалась кількість навчальних закладів саме III–IV рівнів акредитації. Особливо виражене це після набрання чинності Законом України «Про вищу освіту». Однією з причин скорочення кількості ВНЗ є критерії якості, яким повинні відповідати університети згідно з вимогами Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти.

Можемо зазначити відповідні тенденції розвитку мережі навчальних закладів в Україні поряд зі зменшенням їх кількості. Насамперед на ринку освітніх послуг залишаються лише ті, які можуть конкурувати та мають позитивний імідж серед населення. Окрім того, така динаміка зумовлена демографічними проблемами та зменшенням кількості випускників середніх загальноосвітніх шкіл. Загалом можемо спостерігати зменшення кількості ВНЗ як державної, так і приватної форм власності (див. табл. 1), однак процентне співвідношення приватних ВНЗ у їх загальній кількості залишається приблизно сталим.

⁷ Лисенко М.В. Інноваційна парадигма вищої освіти України за умов переходу до інформаційного суспільства: автореф. дис. ... канд. філос. наук: спец. 09.00.10 «Філософія освіти»; НТУУ «КПІ». К., 2013. С. 5.

Динаміка змін кількості ВНЗ України III–IV рівнів акредитації [3]*

Навчальні роки	2010/2011	2011/2012	2012/2013	2013/2014	2014/2015	2015/2016
Кількість закладів усього	330	326	316	309	277	288
у тому числі за формами власності						
державною та комунальною	231	227	220	218	197	208
Приватною	99	99	96	91	80	80
Кількість студентів усього, осіб	2 066 667	1 899 138	1 770 311	1 673 287	1 437 955	1 375 160
Прийнято студентів, осіб	381 362*	307 316*	331 164*	337 420*	291 647*	259 904*
Випущено студентів, осіб	528 875*	515 032*	505 420*	471 717*	405 392*	374 028*
Кількість студентів у розрахунку на 10 тис. населення	476	439	410	389	335	322

Розгалужена мережа ВНЗ, як і інших навчальних закладів, через своє призначення покликана сприяти реалізації права громадян України на вищу освіту. В основі доцільності існування такої мережі лежать можливість створення конкурентного середовища на ринку освітніх послуг, наближення освітніх послуг до студентів, розширення можливостей вибору навчального закладу. Відтак основа діяльності ВНЗ ґрунтується на необхідності у відповідних організаційно-правових формах забезпечити здобуття особою вищої освіти на засадах доступності для кожного громадянина всіх форм і типів освітніх послуг, що надаються або гарантуються державою; рівності умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку; гуманізму, демократизму, пріоритетності загальнолюдських духовних цінностей. Зрозуміло, що названі засади функціонування мережі ВНЗ є загальними як для державних, так і для комунальних та приватних ВНЗ.

У діяльності ВНЗ втілюються в життя такі завдання (ст. 26 Закону України «Про вищу освіту»⁸):

- провадження на високому рівні освітньої діяльності, яка забезпечує здобуття особами вищої освіти відповідного ступеня за обраними ними спеціальностями;
- провадження наукової діяльності шляхом проведення наукових досліджень і забезпечення творчої діяльності учасників освітнього процесу, підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації та використання отриманих результатів в освітньому процесі;
- участь у забезпеченні суспільного й економічного розвитку держави через формування людського капіталу;
- формування особистості шляхом патріотичного, правового, екологічного виховання, утвердження в учасників освітнього процесу моральних цінностей, соціальної активності, громадянської позиції та відповідальності, здорового способу життя, уміння вільно мислити та самоорганізовуватись у сучасних умовах;
- забезпечення органічного поєднання в освітньому процесі освітньої, наукової та інноваційної діяльності;
- створення необхідних умов для реалізації учасниками освітнього процесу їхніх здібностей і талантів;
- збереження та примноження моральних, культурних, наукових цінностей і досягнень суспільства;
- поширення знань серед населення, підвищення освітнього й культурного рівня громадян;
- налагодження міжнародних зв'язків та провадження міжнародної діяльності в галузі освіти, науки, спорту, мистецтва й культури;
- вивчення попиту на окремі спеціальності на ринку праці та сприяння працевлаштуванню випускників.

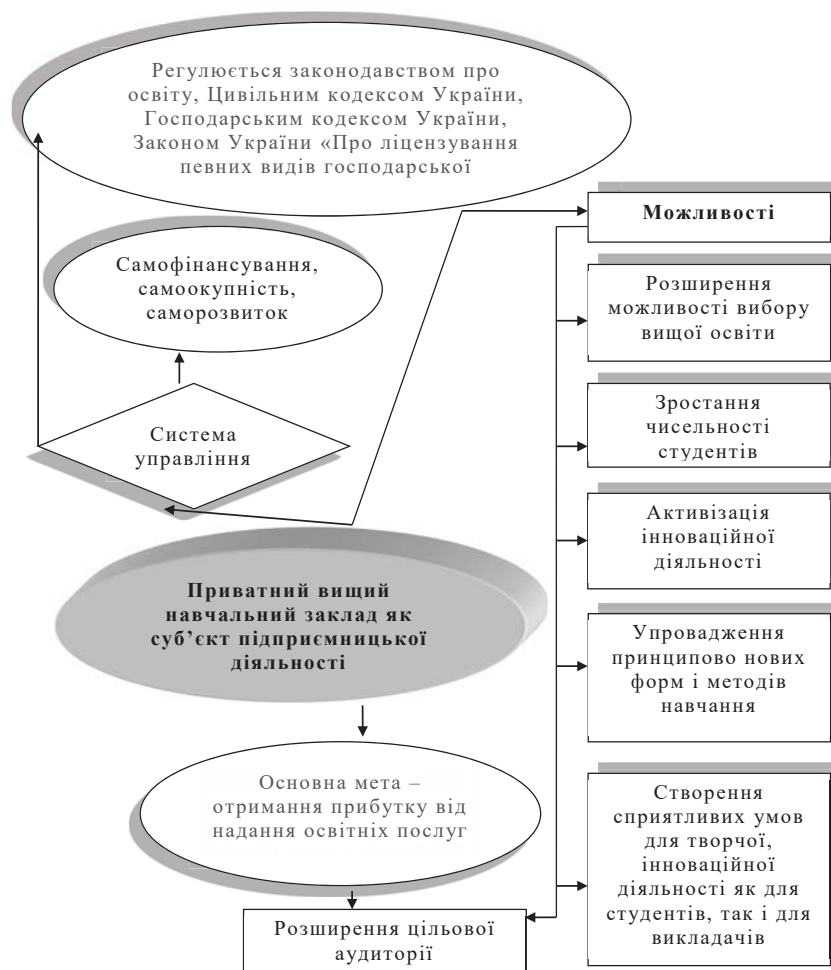
Вважаємо закономірним, що саме завдяки виконанню комплексу цих завдань у діяльності ВНЗ реалізуються, зокрема, такі функції вищої освіти, як гуманістична, аксіологічна, соціокультурна, соціально-адаптивна, стратифікаційна, інноваційна, соціально-інтегративна, прогностична тощо⁹.

⁸ Про вищу освіту: Закон України від 1 липня 2014 р. № 1556-VII / Верховна рада України. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 37–38. Ст. 2004.

⁹ Курко М.Н. Роль вищої освіти в умовах становлення правової держави. Форум права. 2010. № 2. С. 229. Губерська Н.Л. Адміністративні процедури у сфері вищої освіти: дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право»; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2015. С. 34–38.

Звичайно, при цьому дуже цікавим і важливим стає питання про функціонування приватних навчальних закладів та якість освітніх послуг, що надаються ними сьогодні. Мусимо зауважити, що сам факт створення приватних навчальних закладів відіграв важливу роль у розвитку вищої освіти в незалежній Україні. Зазначимо, що в сучасному суспільстві завжди був великий запит на професійну вищу освіту, а на початку 1990-х рр. за умов незначної кількості ВНЗ такий запит був особливо гострим, про що свідчать проведені дослідження (К.В. Карпової, Н.Л. Губерської та інших учених). За 15–18 років – час існування приватних ВНЗ – певна їх кількість створили потужну матеріальну базу, підготували свої науково-педагогічні кадри, розробили навчально-методичне забезпечення (без підтримки з боку держави), запропонували спеціальності, яких потребував ринок праці, наприклад, менеджерів (зокрема, менеджерів охорони здоров'я, безпеки підприємництва, туризму), програмістів тощо. Це значно підвищило якість освіти в приватних ВНЗ. А головне – ВНЗ отримав змогу набирати «своїх» студентів через психологічне тестування та співбесіди з абітурієнтами, а також організувати дієву практику студентів, їх стажування за кордоном. Як показує практика спілкування з абітурієнтами, вони здебільшого обирають не форму власності закладу, а спеціальність, вартість навчання, відгуки своїх друзів і знайомих, місце розташування та цікаве студентське життя. У результаті порушено суспільний баланс інтересів, нівелюється можливість отримання в державних і комунальних навчальних закладах безоплатної освіти, яку має забезпечувати держава, порушено принцип рівності суб'єктів ринку освітніх послуг. Адже державні та комунальні ВНЗ отримують бюджетні кошти, які використовують на фінансування видатків на заробітну плату, утримання навчальних корпусів тощо, проте при цьому також мають можливість одержання додаткових коштів за надання платних освітніх послуг.

У сучасних умовах приватні вищі навчальні заклади є суб'єктами підприємницької діяльності та, згідно з Господарським кодексом України, мають відокремлене майно та несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством. Вони як суб'єкти господарювання можуть бути також суб'єктами підприємницької діяльності, оскільки утворені з метою досягнення економічних і соціальних результатів. Сьогодні дуже важливо не зруйнувати конкурентне середовище на ринку освітніх послуг. Особливості й можливості приватних ВНЗ в сучасному суспільстві подано на рисунку 2 (досліджено автором).

З огляду на це, безумовно, варто наголосити на тому, що за умов проведення глибоких суспільних реформ у сучасній Україні та інтеграції системи вищої освіти України до європейського освітньо-наукового простору важко переоцінити вагу й значення утвердження інноваційної моделі вищої освіти, яку взяли на озброєння не тільки державні, а більше навіть приватні ВНЗ в нашій державі¹⁰. Очевидно, що фінансові та організаційні можливості приватних ВНЗ при цьому менші, проте завдяки відсутності бюрократичних проблем у функціонуванні самих ВНЗ вони спроможні продемонструвати більшу динаміку у відповіді на потреби ринку праці. Перешкодою швидше можуть бути проблеми державного бюрократизму. Тому державі необхідно подбати про збереження існуючого співвідношення державних і недержавних навчальних закладів вищої освіти, а також враховувати, що серед сучасних чинників розвитку суспільства на перший план виходить людський капітал, якісною характеристикою якого є рівень знань, що стає ключовим елементом у забезпеченні динамічного розвитку будь-якої країни¹¹. Без системи приватних навчальних закладів вищої освіти відповісти на цей виклик буде неможливо.

Водночас за умов глибокої соціально-економічної кризи в суспільстві автоматично зростає роль і значення тих соціальних інститутів, які дають змогу підвищити конкурентоздатність особи на ринку праці, мінімізувати ризики від економічних негараздів, забезпечити високий рівень матеріального забезпечення (або принаймні запобігти його зниженню) та значимий соціальний статус відповідним суб'єктам права. Однак визнання та юридичне гарантування державою права на вищу освіту уможливорює доступність системи відповідних державних, приватних і комунальних ВНЗ.

У сучасній Україні відбувається стрімке скорочення фінансових ресурсів держави, здатних обслуговувати потреби розвитку державних, приватних і комунальних ВНЗ, що входить в очевидну суперечність із потребами утвердження інноваційної моделі вищої освіти, здатної сприяти входженню України до спільноти цивілізованих держав. За таких умов невідворотно зростає попит на відносно дешеву високоінтелектуальну робочу силу в країнах Заходу за порівняно невеликого попиту на неї в Україні, що закономірно призводить до істотного відтоку висококваліфікованих кадрів до інших країн Європи, здатних запропонувати не тільки вищу заробітну плату, більш вагомих «пакет» соціальних послуг і переваг на ринку праці, а й вищий соціальний престиж та соціальний статус працівника освіти.

Анотація

У статті розглянуто соціальний і правовий зміст права на вищу освіту та проаналізовано стан його забезпечення системою вищих навчальних закладів в Україні. Звернено особливу увагу на діяльність приватних вищих навчальних закладів.

Summary

The article deals with the social and legal content of the right to higher education and analyzed the state of its provision by the system of higher educational institutions in Ukraine. Special attention was paid to the activities of private higher educational institutions.

Використана література:

1. Мельничук О.Ф. Конституційно-правове забезпечення права на освіту в Україні в контексті європейського досвіду: дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право»; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. К., 2015. 410 с.
2. Алексеева С.Ю. Право на образование в системе основных социально-экономических прав и свобод человека и гражданина. Современное право. 2007. № 7. С. 74–81.
3. Петросян Т.Э. Конституционное право на образование. М.: Ин-т государственно-конфессиональных отношений и права, 2014. 135 с.

¹⁰ Рижак Л.В. Євроінтеграція вищої освіти України: аксіологічний вимір. Вісник Львівського університету. 2008. Вип. 11. С. 27–37. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/vlnu/philos/2008_11/3.pdf.

¹¹ Лисенко М.В. Інноваційна парадигма вищої освіти України за умов переходу до інформаційного суспільства: автореф. дис. ... канд. філос. наук: спец. 09.00.10 «Філософія освіти»; НТУУ «КПІ». К., 2013. С. 14.

4. Боняк В.О. Конституційне право людини і громадянина на освіту та його забезпечення в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. К., 2005. 200 с.
5. Лисенко М.В. Інноваційна парадигма вищої освіти України за умов переходу до інформаційного суспільства: автореф. дис. ... канд. філос. наук: спец. 09.00.10 «Філософія освіти»; НТУУ «КПІ». К., 2013. 21 с.
6. Про вищу освіту: Закон України від 1 липня 2014 р. № 1556-VII / Верховна рада України. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 37–38. Ст. 2004.
7. Курко М.Н. Роль вищої освіти в умовах становлення правової держави. Форум права. 2010. № 2. С. 224–230.
8. Губерська Н.Л. Адміністративні процедури у сфері вищої освіти: дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право»; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2015. 415 с.
9. Рижак Л.В. Євроінтеграція вищої освіти України: аксіологічний вимір. Вісник Львівського університету. 2008. Вип. 11. С. 27–37. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/vlnu/philos/2008_11/3.pdf.